

Rituelen in de coronatijd

De kern van een ritueel zit hem in het samen zijn, op een specifieke plek. Juist het gedragen worden door een collectief geeft de meerwaarde: pesach, ramadan, huwelijk en rouw. De Covid-pandemie heeft dit op zijn kop gezet en er digitale varianten voor in de plaats gezet. Een nationaal herdenkingsmoment voor de coronatijd is het overwogen waard.

Yvonne Brink

Het Rijksmuseum kreeg het schilderij 'Engelen dragen het lichaam van Christus' (Bartholomeus Spranger, 1587) van een verzamelaar, ter nagedachtenis aan de slachtoffers van covid-19

In 1991 was ik in Malawi. Malawi was indertijd een heel geïsoleerd land, er was armoede, honger en repressie. Het land zuchtte onder dictator Banda. Tijdens mijn wandelingen door dorpen en velden durfde ik vaak niet het lunchzakje tevoorschijn te halen dat mijn vriendin zo zorgvuldig voor me had klaargemaakt. Er liepen altijd andere mensen op die zandpaden en ik geneerde me. Op een gegeven moment ging ik van het pad af en midden in het veld bij een grote steen zitten. Uit het zicht, dacht ik. Ik móest wat eten. Maar twee kinderen zagen me, gilden het uit, liepen in paniek richting het dorp en schreeuwden om hulp. Weg was ik, ook in paniek. Straks kreeg ik een heel dorp over me heen.

Die steen was natuurlijk een markering dat daar iemand begraven lag, wist ik later. En natuurlijk hadden die kinderen gedacht dat ik een geest was, opgestaan uit de dood. Nog weer later besepte ik dat ik niet alleen een geest voor ze was: ik had een heilig veld betreden, de *manda*, daar waar de voorouders liggen. Een plek waar er vele van zijn in Malawi, waar strikte, onuitgesproken regels omheen hangen. Dat land mag niet bewerkt worden, er mag geen hout gehakt worden, niet op dieren gejaagd, geen geneeskrachtige planten verzameld. De plek blijft onaangestast.

Universeel

Die markering van de dood heeft betekenis voor ons. Het verbindt de levenden en de doden en is een universeel gebruik. De christelijke wereld kent Allerzielen of Allerheiligen en Halloween dat zijn oorsprong heeft in een oud Keltisch festival. Halloween werd na de oogsttijd, vlak voor de komst van de winter gevierd, een tijdstip waarop, dacht men, de levenden slechts via een dunne sluier gescheiden waren van de doden.

Om de slechte geesten af te schrikken werden knollen uitgesneden met lelijke gezichtjes erop en met een kaars voor de deur gezet. Of de Mexicaanse Dag van de Doden waarbij de zielen van de kinderen en volwassenen terugkeren. Families trekken naar de graven van hun dierbaren, vieren feest op hun terugkeer en offeren lekkernijen en traktaties.

De doden zijn onder ons, de doden horen bij ons. En de dood wordt gevierd, herdacht en gevreesd met feesten en rituelen. Dat is één reden waarom de huidige coronatijd zo schokkend is: dat er zo snel zo veel doden vielen dat mortuaria, crematoria en begraafplaatsen de aantallen niet aankonden. Dat doden werden opgeslagen in koeltrucks en er in allerijl nieuwe graven gedolven moesten worden. Dat overleden moslims niet in hun land van geboorte begraven konden worden. Dat mensen die volop in het leven hadden gestaan, slechts tien nabestaanden aan het graf mochten hebben.

Eeuw van rampen

De Covid-pandemie is één van de rampen die we kunnen toevoegen aan de 21e eeuw, die al bekendstaat als 'eeuw van rampen': natuurrampen als droogte, stormen, bosbranden, overstromingen. Genocides. Technologische rampen als olie lekken, Fukushima, cyberterrorisme. In *The Annual Disaster Statistical Review* van 2010 noteren epidemiologen dat het eerste decennium van de 21e eeuw al 233 procent meer natuurrampen had dan in de jaren 1980. Ook een nieuwe pandemie werd verwacht. Toch werden we overvallen door de snelheid van besmetting en dood die het coronavirus met zich meebracht. De besmettelijkheid ervan veranderde wat we essentieel vinden in tijden van ziekte en dreigende dood: lichamelijk contact, nabijheid, de troost van bekende rituelen.

Nieuwe rituelen

Nieuwe rituelen ontstaan zelden vanuit het niets. Ze bouwen voort op handelingen en symbolen die we al kennen en die betekenisvol voor ons zijn. Dus toen corona met alle kracht kwam opzetten, stonden religieuze leiders wereldwijd aanpassingen toe aan de voorgeschreven handelingen en rituelen rondom sterven. De Islamitische stervensrituelen zijn diep verankerd en gemeenschapsgericht,

bestaande en alternatieve rituelen rondom het levenseinde geïnventariseerd.

Corona-herdenking

Rituelen kosten tijd en geld en zijn in die zin eigenlijk niet logisch, toch vinden we ze onmisbaar. 'Rituelen zijn handelingen die laten zien wat we móeten doen', zegt filosoof Herman De Dijn. We voelen intrinsiek dat het gepast is om ze te doen.

Nieuwe rituelen ontstaan zelden vanuit het niets

maar volgens islamitisch geestelijk leiders is één principe sterker: het leven en de gezondheid van mensen gaan voor. Nu de rituele wassing van het lichaam mogelijk besmettingsgevaar oplevert, is dit gebruik aangepast. Zo kan ze op symbolische wijze worden gedaan of nagelaten. Sefardische rabbi's stonden toe dat families tijdens Pesach het seiderfeest online vieren, in Roemenië werd begraven op de sabbat toegestaan, en de zevendaagse rouwperiode waarbij vrienden en familie langskomen voor rouwbeklag, de *sjiva*, gebeurt bij veel (moderne) joden nu via videobdiensten als Zoom.

Ook in ziekenhuizen kwam onder geestelijk verzorgers, humanistisch raadsliden en zorgpersoneel een intensieve uitwisseling op gang over laatste-faserituelen die betekenisvol kunnen zijn voor heel verschillende mensen. Door corona kan een patiënt namelijk in enkele uren levensdreigend ziek worden en de sterfensfase ingaan, zodat er weinig tijd is het sterfproces passend vorm te geven. De Vereniging van Geestelijk Verzorgers heeft daarom samen met het RIVM nieuwe richtlijnen opgesteld en haar werkgroep-Corona heeft

Een nationaal herdenkingsmoment voor deze coronatijd is het overwegen waard. In Nederland zijn inmiddels veel rituelen ontstaan met een meer seculier karakter, die voor veel mensen waardevol zijn: stille tochten, handgeklap langs de weg, een minuut stilte, het herdenkingsbos voor de slachtoffers van de MH17 ramp. Rituelen focussen ons, ze verzoenen ons met moeilijke bestaansfeiten als dood en scheiding, en ze verbinden ons tot een gemeenschap in een bestaan dat individualistischer is geworden. Het aantal officiële coronadoden is inmiddels de zesduizend gepasseerd. Dat is een abstract cijfer en roept moeilijk een gevoel op. De pandemie is nog niet voorbij, het dodencijfer zal met nieuwe uitbraken groeien, de spanning en negatieve effecten ervan zullen nog voortduren. Een ritueel moment erkent de moeite van deze tijd en kan het gevoel versterken dat we dit met elkaar doormaken. ●

De oogst van de Coronatijd

'Zij die zaaiden in tranen zullen oogsten met gejuich...' Hoe komt het toch dat deze regels onophoudelijk door mijn hoofd zingen? Het is alsof de oeroude woorden uit psalm 126 mij toegeroepen worden uit oudtestamentische tijden: tijden van ballingschap, beklemming en heimwee. Het is een pelgrimslid voor mensen die niet weten of ze ooit nog zullen aankomen, een lied van verlangen, van de droom van een nieuwe toekomst tegen de harde feiten in. Het zingt van de oogst, terwijl het zaad nog niet eens ontkiemd is. Daarom laat het mij niet los! Want het hoort bij Pinksteren, feest van de rijpe schoven en van Gods stem die klinkt in de woestijn. Bij de zomer, die komt.

Die woestijn voelde ik de afgelopen maanden elke dag om mij heen, in onze door de pandemie gedempte en terneergeslagen stad. In de eenzaamheid van de mensen, hun wanhoop om een onzekere toekomst, hun verdriet en machteloosheid. Bedrijfs die kapotgingen, een wankelende wereldeconomie, grote groepen hongerende mensen die ons aankeken vanuit hun vluchtelingenkampen rond de Middellandse Zee of de metropolen in India. Die Covid-woestijn was er zomaar ineens, als een Egyptische plaag, alsof een grote hand al onze zekerheden wegvaagde. Alles waarin ons bestaan verankerd was, leek te verkrumelen.

'Alles komt goed' vertelt een klein bordje mij, in handgeschilderde letters, dat aan een lantaarnpaal in Betondorp is vastgeklemd bij het stoplicht waar ik elke dag langsfiets. Iemand heeft het uitgezaagd, beschreven en vastgemaakt, zodat iedereen het lezen kan voordat hij oversteekt. Het klinkt als een bijbelse profetie, die vol liefde probeert de voorbijgangers aan te moedigen om niet op te geven. Elke keer weer troosten die woorden mij, ook nu de stilte van de lockdown is opgeheven.

Intussen is de samenleving weer aan het openbloeien. Mensen ontmoeten elkaar opnieuw in alle behoedzaamheid, terrassen gaan weer open, godshuizen ontvangen de gelovigen in aarzelende aantallen, eindelijk mogen werkers weer naar hun kantoren, bestellingen worden geplaatst, treinen rijden. Komt alles weer goed? Gretig lijkt de economie terug te willen keren naar hoe het voorheen was, 'back to business', herstel van groei en consumentisme.

Maar iets zegt mij dat de geestelijke oogst van de Coronatijd zich niet zomaar weg laat maaien. Het bewustzijn van de kostbaarheid van alle leven, de waarde van intieme familierelaties, van vriendschap, van de ecologie, van internationale solidariteit en verantwoordelijkheid voor generaties die na ons verder moeten. *Het kan goedkomen!*

Margrietha Reinders is predikant in Amsterdam